Модели на взаимодействие между образователната система и родителите на деца със специални образователни потребности, които се обучават в Центрове за специална образователна подкрепа

СЪДЪРЖАНИЕ

Използвани съкращения ... 3
1. Описание на контекста ... 4
2. Основни цели и задачи ... 5
3. Методология ... 5
4. Основни изводи ... 7
4.1. Организация на работата ... 7
4.1.1. Участници ... 7
4.1.2. Форми на взаимодействие ... 9
4.2. Процес и съдържание ... 11
4.2.1. Подходи на работа ... 11
4.2.2. Степени на участие ... 12
4.2.3. Теми ... 14
4.3. Ориентираност към резултата ... 16
4.3.1. Цели и дейности на ЦСОП ... 16
4.3.2. Очаквани резултати от осъщественото взаимодействие ... 17
5. Изводи и препоръки ... 18
5.1. Изводи ... 18
5.2. Препоръки ... 21
5.2.1. Препоръки от страна на професионалистите и родителите ... 21
5.2.2. Препоръки към модела на взаимодействие ... 22
6. Приложения ... 24
6.1. Приложение 1 ... 24
6.2. Приложение 2 ... 25

ИЗПОЛЗВАНИ СЪКРАЩЕНИЯ

ДВ – Държавен вестник

МОН – Министерство на образованието и науката

ПМС – Постановление на Министерски съвет

ПУ – Помощно училище

СОП – Специални образователни потребности

ЦСОП – Център за специална образователна подкрепа

1. ОПИСАНИЕ НА КОНТЕКСТА

Центровете за специална образователна подкрепа (ЦСОП) са създадени през 2017 г., в резултат на реформа в системата за приобщаващо образование в страната. Реформирането на съществуващата система води до реформирането на помощните училища (ПУ) и създаването на центрове за специална образователна подкрепа. Понастоящем на територията на България функционират 42 ЦСОП.

Наредбата за приобщаващото образование, приета с ПМС № 286 от 04.11.2016 г., обн., ДВ, бр. 89 от 11.11.2016 г.[1], е основополагащият документ, който урежда създаването и функционирането на ЦСОП в контекста на държавната политика за приобщаващо образование. В член 3 са дадени определението и принципите на приобщаващото образование. Глава 7 от наредбата, както и Правилникът за устройството и дейността на центровете за специална образователна подкрепа, ДВ, бр. 11 от 05.02.2019 г.[2] описват основните дейности на ЦСОП: диагностична, рехабилитационна, корекционна и терапевтична работа с деца и ученици, педагогическа и психологическа подкрепа, прилагане на програми за подкрепа и обучение за семействата на децата и учениците, обучение на деца и ученици в задължителна предучилищна и училищна възраст.

В наредбата е посочено, че координиращият екип осигурява взаимодействие и координира работата с родителите на децата. В допълнение, е дефинирано разработването и прилагане на програми за подкрепа и обучение на семействата на децата и учениците, които се обучават в центъра, като целта на тези програми е *„родителите да бъдат активен участник и партньор на центъра за специална образователна подкрепа в процеса на обучение и рехабилитация на децата и учениците.“*[3] Описани са и основните теми, включени в програмите, като запознаване с конкретни начини за подкрепа на самоподготовката на детето или ученика у дома, усвояване на различни похвати за работа с детето или ученика у дома с цел създаване и развитие у него на полезни умения за самостоятелен и независим живот, придобиване на умения за подкрепа на социалното включване на детето или ученика.

В Правилник за устройството и дейността на центровете за специална образователна подкрепа[4], работата с родители е засегната във връзка с разработване на програми за родителско участие в терапевтични и рехабилитационни дейности, които се осъществяват с децата и учениците, както и програми за участие на родителите при осъществяване на специална образователна подкрепа. При описанието на начина, по който се осъществяват дейностите, голямо внимание е отделено на участието на родителите, като се дефинират следните нива на участие: запознаване, информиране и консултиране. Консултирането се

[1] Наредба за приобщаващото образование (2016), достъпен на: https://www.lex.bg/bg/laws/ldoc/2136927891
[2] Правилник за устройството и дейността на центровете за специална образователна подкрепа, (2019), достъпен на: https://www.mon.bg/upload/18729/pravlk_CSOP_050219.pdf
[3] Наредба за приобщаващото образование (2016), достъпен на: https://www.lex.bg/bg/laws/ldoc/2136927891
[4] Правилник за устройството и дейността на центровете за специална образователна подкрепа, (2019), достъпен на: https://www.mon.bg/upload/18729/pravlk_CSOP_050219.pdf

отнася до похватите на работа и общуване и подкрепа на социалното включване на децата им, както и до възможностите за професионално обучение и последваща професионална реализация. Взаимодействието с родителите е дефинирано като част от четвъртото направление на дейността на ЦСОП – организационно-методическата дейност.

2. ОСНОВНИ ЦЕЛИ И ЗАДАЧИ

Целта на изследването, дефинирана в заданието, е идентифициране на проблемни области и успешни модели на взаимодействие в партньорството между образователната система и родителите на деца със специални образователни потребности (СОП), които се обучават в ЦСОП. На база идентифицираните модели и практики ще бъдат формулирани препоръки за подобряване на взаимодействието между образователната система и родителите, което да доведе до подобряване на процеса на приобщаващо образование.

Специфични цели на изследването, формулирани от изследователския екип, са:

- Да се идентифицират модели на взаимодействие между образователната система и родителите на деца със СОП
- Да се очертаят практики по реализиране на това взаимодействие
- Да се идентифицират успешни практики и проблемни области във взаимодействието между образователната система и родителите
- Да се формулират препоръки по отношение подобряване на взаимодействието

Специфичните цели на изследването са декомпозирани в модел, съдържащ следните компоненти: организация (форми, участници), процес и съдържание (подходи на работа, степени на участие и теми) ориентираност към резултата (общо разбиране за целите и очакваните резултати).

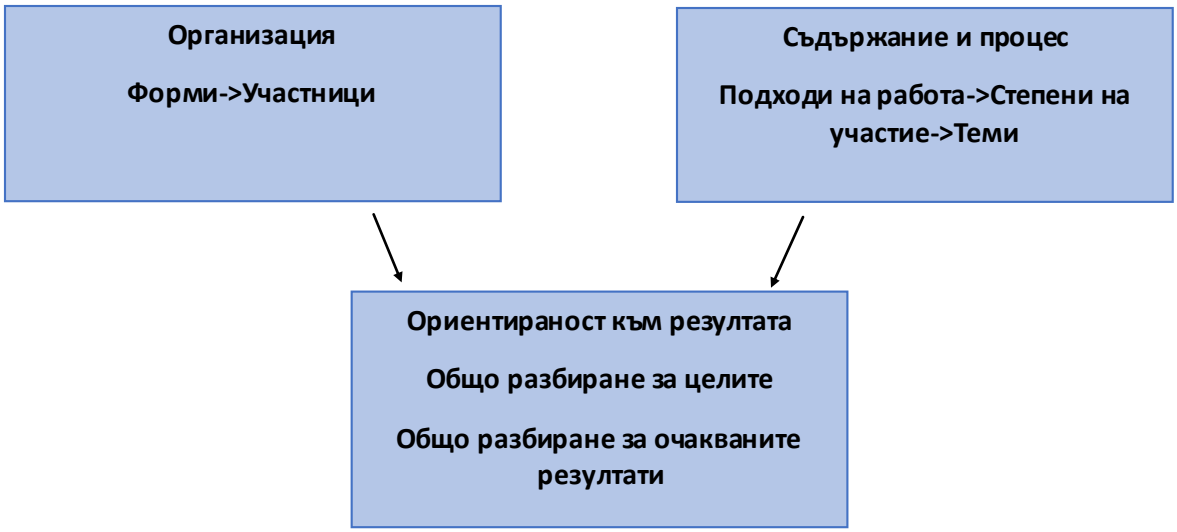

3. МЕТОДОЛОГИЯ

С оглед изпълнение на целите на проучването бе приложен качествен изследователски подход: провеждане на дискусии във фокус групи и дълбочинни интервюта с родители на

деца, които се обучават в Центрове за специална образователна подкрепа, както и с професионалисти, работещи в тези центрове в различни по профил населени места в страната. Населените места са избрани, като са приложени следните критерии за подбор: наличие на ЦСОП, наличие /липса на други услуги за подкрепа на децата и техните семейства и големина на населеното място. Родителите са подбрани въз основа на следните критерии: минимум 3 години период на обучение на децата в помощно училище/ЦСОП, за да се идентифицират разлики в моделите на взаимодействие преди и след реформата на помощните училища, възраст на децата - родители на деца до 12 г. (14 деца) и над 12 г. (23 деца)[5], основно полагащи грижи за детето (майка, баща, баба или дядо). Дискусиите са проведени в София, Плевен, Благоевград, Велинград и Нова Загора. Реализирани са 5 фокус групи с 30 родители на деца (от които 7 бащи), обучаващи се в ЦСОП, и 5 фокус групи с 44 професионалисти, работещи в тези центрове.

Целта на дискусиите и дълбочинните интервюта е да се изследват моделите на взаимодействие на родителите с екипите на Центровете за специална образователна подкрепа, както и нагласи за работа с родители през основните им компоненти – цел и очакван резултат, процес и условия на осъществяване, и др. При изследването на моделите на взаимодействие са идентифицирани успешни практики, както като цяло, така и по отношение на отделните компоненти, както и бариери и подкрепящи фактори в работата на професионалистите. Наред с това са изследвани проблемите, които родителите срещат при контактите си с тези центрове и какви са техните незадоволени потребности.

Проучването беше проведено в ситуация на извънредна обстановка, която доведе до въвеждане на противоепидемични мерки в страната. Това породи въвеждане на различни форми на дистанционно обучение в ЦСОП в страната. Ролята на родителите се изменя в този период, като от една страна се налага да участват активно в подкрепата на децата си, а от друга, създава затруднения, поради необходимостта да останат изцяло вкъщи. Това би могло да се отрази на мнението им относно комуникацията с професионалистите от центровете. В допълнение, създалата се ситуация затрудни провеждането на част от фокус групите с родители, като участниците бяха по-малко от планираното и част от тях се включиха от дистанция.

[5] Броят на децата надвишава броя на родителите, тъй като в групите участваха родители с повече от едно дете, посещаващо ЦСОП.

4. ОСНОВНИ ИЗВОДИ

4.1. Организация на работата

4.1.1. Участници

Включените в изследването центрове имат свои специфики, свързани с наличие на общежитие, паралелки в различни населени места, организация на обучението целодневно или полудневно, както и връзка със социалните услуги в региона.

Екипите на ЦСОП включват професионалисти с различна компетентност. Работят предимно специални педагози, като някои от тях имат допълнителна професионална квалификация, както и логопеди, психолози, терапевти, рехабилитатори и социални педагози. Основните канали за комуникация са между родителя и класния ръководител, но въпреки това всички професионалисти, в различните си роли и според отговорностите, свързани с работа с деца, контактуват и с техните родители. Формите на тези взаимодействия са разнообразни, но липсва специфичен модел и организация, както и лица, които да осъществяват тази работа.

Родителите, от своя страна, преминали през различни етапи на приемане на увреждането на своите деца и търсене на подходящи услуги за подкрепа, постепенно са станали най-компетентни за своите деца, често превръщайки се в „скачени съдове“ с тях. Изследването идентифицира различни стратегии за справяне с проблемите на децата. За някои родители, ЦСОП осъществява предимно образователна функция, доколкото специалисти, които се занимават с развитието на децата им, свързани с конкретните увреждания, те търсят и извън центъра. За други родители, предимно от уязвими групи, ЦСОП, заедно със социалните услуги, са достатъчни за осигуряване на подкрепа на техните деца (Фигура 1).

Фигура 1 Профил на родителите [6]

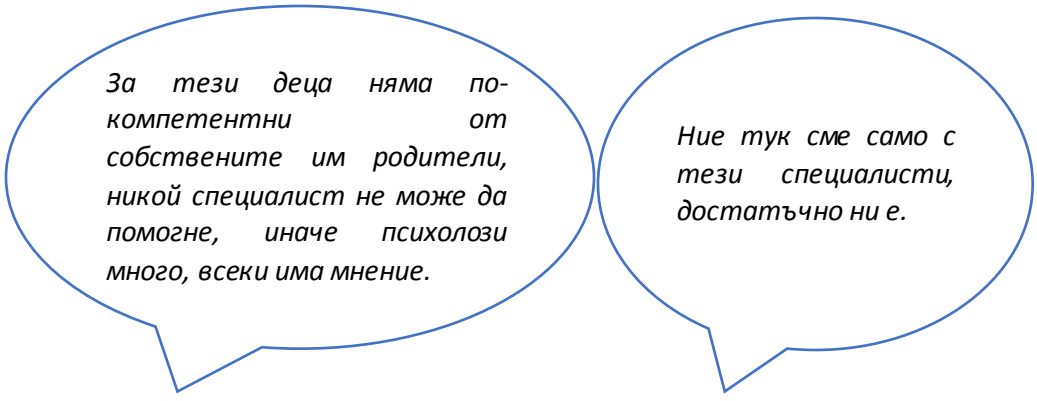

Същевременно родителите подчертават важността на специалистите и необходимостта те да работят по проблемите на децата им и рядко правят пренос на дейностите в домашна

[6] Фокус групи, родители

среда (Фигура 2). Причините за това вероятно са свързани с липса на разбиране, умение и увереност, че могат да допълват работата на професионалистите.

Фигура 2 Потребности на родителите[7]

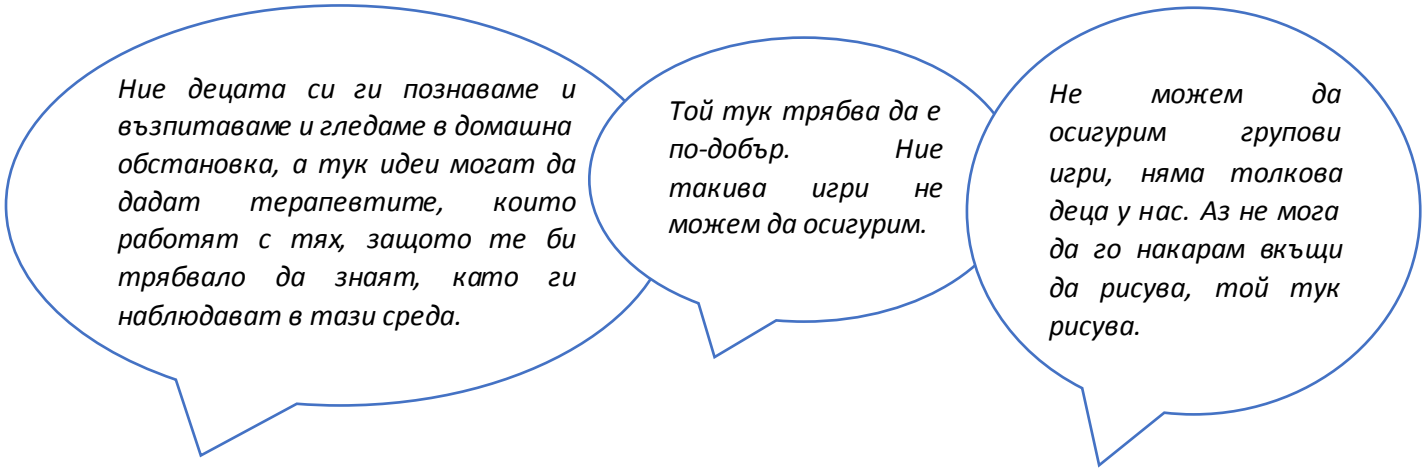

Родителите на децата, обучаващи се в ЦСОП, имат свои специфични потребности, които произтичат както от социално-икономическия им статус, така и от увреждането на детето, възрастта на детето, начина, по който са решили да се справят с това увреждане, житейската перспектива. Това предполага създаването на модел на взаимодействие, който отчита тези потребности и включва анализ и планиране на осъществяването му. Участници във взаимодействието с професионалистите в центровете могат да бъдат както майка или баща на детето, така и друг член на разширеното семейство, който е активен в това да води детето и да общува с екипа на центъра.

Други участници във взаимодействието са различните заинтересовани страни в процеса. На първо място, това са другите специалисти, които осъществяват подкрепа в развитието на децата. Тези други специалисти могат да бъдат избрани от самия родител или в рамките на социалните услуги, които някои от децата ползват. Координирането на работата между тези специалисти и ЦСОП е необходимо, като то се случва или неформално - *„Градът ни е малък и ние се познаваме и с външните специалисти, и да не искам, до мен достига информацията“*[8], или посредством комуникацията с родителите – *„Ние правим екипни срещи преди да дойде ново дете в нашето училище с родителите, които ни казват къде е ходило до момента детето, при какви специалисти.“*[9] Другите заинтересовани страни са училищата, в които са записани децата, общините и държавните институции. Някои професионалисти споделят за предизвикателства във връзка с взаимодействието си с други социални услуги.

[7] Фокус групи, родители
[8] Фокус групи, професионалисти
[9] Фокус групи, професионалисти

4.1.2. Форми на взаимодействие

Условно формите на взаимодействие между родителите и професионалистите в ЦСОП могат да бъдат разделени в две големи групи – формални и неформални. *Формалните начини* на комуникация и взаимодействие обикновено се осъществяват с ясна група участници - определен специалист/и - и в ясно определено време и място, по предварителен график и план. Сред тях могат да бъдат отбелязани тези, които се осъществяват във всички центрове. Такива са родителските срещи, индивидуални часове за консултации със специалисти и комуникация във връзка с планиране на работата с децата. Други форми на взаимодействие като работилници за родители, родителски часове по интереси и библиотека на играчките не се осъществяват във всички центрове, те са по-скоро резултат от инициативата на екипите и търсене на възможности за комуникация.

Родителските срещи са подобни на тези, възприети в училищата[10]. Те се провеждат два пъти в годината с основна цел обмен на информация относно изисквания, документи, нови регламенти.

Специфична форма на взаимодействие между родители и професионалисти в центровете е комуникацията във връзка с планирането. Тази комуникация се осъществява по различен начин, като в два от центровете родителите споделят за организирани специални срещи, на които се обсъждат потребностите на децата, специалистите, които са ангажирани с тяхната подкрепа, дейностите, които се планират, както и целите за следващия период. В другите центрове този модел не е ясен, по-скоро изглежда, че родителят получава информация и се подписва в документа, свързан с планирането, без да има някаква формална среща за обсъждане.

Допълнителна форма на взаимодействие са индивидуалните консултации, на които всички родители биха могли да разчитат в случай на необходимост. Те са регламентирани в определени дни и часове, в които специалистите могат да приемат родителите, като те могат да се консултират по теми, които ги интересуват, без предварително да са дефинирани.

Професионалистите в някои от центровете споделят за специфични форми на взаимодействие с родителите, сред които прави впечатление усилието да се адаптира и приложи модел, разработен от УНИЦЕФ Хърватия, с цел да се предостави пространство, в което родителите да могат да споделят опит, знания и умения във връзка с грижите за децата, както и своите преживявания. [11] Родителите определят тази форма на взаимодействие като успешна, предоставила им възможност да създадат общност с останалите родители и да обменят опит. В същото време следва да се уточни, че програмата има много ясни граници и родителите преминават еднократно през 12-те

[10] Това обикновено са форми, свързани с еднопосочна комуникация, предимно с цел информиране като родителски срещи и индивидуални консултации.
[11] https://uni.cf/2NuDKgR

тематични срещи. Специфична форма на взаимодействие е и библиотека на играчките, чрез която родителите се обучават да играят вкъщи с децата си.

Друга форма на взаимодействие са родителските часове по интереси. Те дават възможност на родителите да участват в учебния процес, като според своите хобита и интереси провеждат уроци с децата. В тях участват родители на малки деца и са определяни като успешна и хубава инициатива.

Според родителите, неформалните начини за комуникация и взаимодействие преобладават и включват непрекъснат достъп до центъра, възможност да посещават учебните часове, да получат информация по всяко време, да обсъдят поведението на детето и неговите потребности, както в началото, така и в края на деня (Фигура 3). Част от тези срещи се определят като консултативни, но често нямат конкретна цел и структура. С оглед на това, че начините за комуникация са предимно неформални, в преобладаващата част от посетените центрове няма отделено обособено пространство за срещи и работа с родители, то се случва навсякъде в сградата – във физкултурния салон или по-големи помещения, в кабинети на специалистите или на директора, в коридорите, на входа. Комуникацията не се осъществява по ясно установен график и план и участниците могат да бъдат различни. Неформалните начини на взаимодействие са също и участията в празници на центровете, празнуване на рождени дни на децата, работилници, в които родителите и децата изработват различни неща съвместно, различни инициативи.

Фигура 3 Взаимодействие между родители и професионалисти[12]

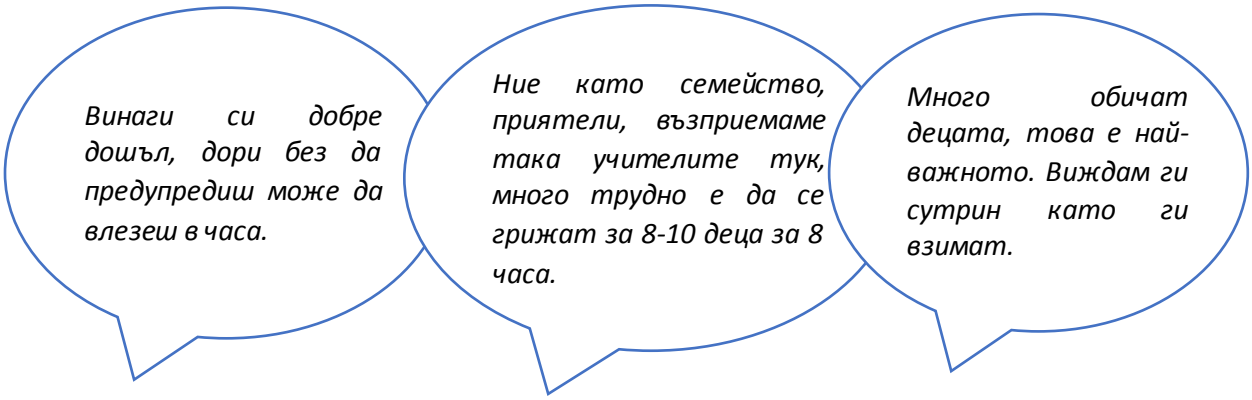

Данните от проучването показват, че взаимодействието между родители и професионалисти се осъществява чрез формални и неформални начини. Формалните следват училищния модел, макар и да претърпяват развитие в посока включване на родителите в процес на индивидуално планиране. Не са идентифицирани целенасочени форми за развитие на родителски умения, както и в посока подкрепа за създаване на родителска общност, анализ на потребности и планиране на тематични срещи в обучителен формат. Важно е да се отбележи, че преобладаващите форми на ежедневен контакт между родители и професионалисти, непрекъснат обмен на информация и осигурен широк достъп до центровете, са неформални.

[12] Фокус групи, родители

4.2. Процес и съдържание

4.2.1. Подходи на работа

По отношение на подходите на работа в ЦСОП, прави впечатление многообразието на програми за работа с деца, както и търсене на възможности за прилагане на иновативни методи за подкрепа на детското развитие. В същото време, подходите за работа с родители са по-скоро чрез адаптиране и използване на иновативни модели и начини и не са широко разпространени. Прилагането им зависи до голяма степен от инициативността на екипа и директора и от традициите в съответния ЦСОП, наследени от периода на функциониране като помощни училища.

Преобладаващият подход, свързан с представените по-горе форми на взаимодействие, е индивидуалният подход. Информация по отношение на потребности, поведение и постижения на детето, се получава индивидуално от всеки родител през различните форми на взаимодействие, както формални (планиране, екипни срещи), така и неформални (ежедневна комуникация при водене и вземане на децата) (Фигура 4). За родителите индивидуалният подход е много важен и ги кара да се чувстват комфортно по отношение на работата с техните деца, тъй като им се обръща много индивидуално внимание. В същото време, прилагането на този подход те не свързват с развитие на техните умения като родители.

Фигура 4 Индивидуален подход

Друг подход, който се прилага, е ситуационният, който е свързан с реакции на определени ситуации, във връзка с поведението на детето, с учебните постижения, общуването с другите, при които се осъществява комуникация с родителя.

В процеса на индивидуално планиране се прилага и оценителски подход, свързан с преценка на постиженията на децата и възможностите за тяхното развитие, в която преценка се включва и родителя. Той в голяма степен е и интердисциплинарен, доколкото включва мненията и гледните точки на различните специалисти.

При осъществяване на някои от формите на взаимодействие, се прилага подход на участие на родителите в педагогическия процес, тоест те имат възможност да участват в часовете, както в подкрепа на своето дете, така и като представящи теми, които биха били интересни за всички деца, както и в различни видове неформално взаимодействие.

В някои училища се прилагат и елементи на обучителен и терапевтичен подход във връзка с индивидуалните консултации с родителя и някои организирани форми на комуникация. Въпреки това, формирането на родителски умения не е идентифицирано като основна цел във всички центрове, в този смисъл обучителният подход не е широко разпространен.

Системният семейно-ориентиран подход не се прилага, тъй като взаимодействието се осъществява с родител или друг член от семейството, който води детето в центъра и общува най-често с професионалистите. Също така интерсекторен подход не е идентифициран като прилаган в ЦСОП, доколкото не е налична система за съвместно планиране и поставяне на общи цели, нещо повече, родителят е в ролята на предоставящ информация за това как работят специалистите в различните услуги и центрове с детето.

4.2.2. Степени на участие

Степените на участие на родителите условно са разделени на четири нива – информиране на родителите, предоставяне на информация от родителите, взимане на решения и партньорство в общ процес (Графики 1 и 2). *Информирането на родителите* е основното ниво на участие, както според професионалистите в центровете, така и според самите родители, като то става чрез различни форми на взаимодействие – формални и неформални и посредством различни канали на комуникация – чрез социалните мрежи, по телефона, посредством снимки и клипове, чрез показване на портфолиото на детето, на живо при водене и взимане на децата. *Предоставянето на информация от родителите* е степен на участие, за която те сами споделят, когато става въпрос за информация за поведение, навици и потребности на децата. Тя се споделя предимно по неформален начин. *Взимането на решения* от страна на родителите се споделя като ниво на участие само от професионалистите. Отнася се за училището, в което са записани децата, като това е характерно само за един от центровете, посетени при проучването, а в останалите общообразователните училища, в които са записани децата, се избират училищата, с които центровете работят. Родителите също така могат да взимат решения относно образователните методи и програми, по които се обучава тяхното дете, сред възможностите, предоставяни от ЦСОП. Най-високата степен на участие е *партньорството в общ процес.* Според мненията на някои от професионалистите, родителите са техни партньори, но има и такива, които споделят за предизвикателства в комуникацията и разбирането от страна на родителите на ролята им в този процес, на тяхното активно участие и въвличане. По-рядко родителите изразяват мнение за партньорство в общ процес, като го свързват с екипност и усещането за работещите в центъра като за тяхно „семейство“.

Графика 1 Степени на родителско участие според родителите

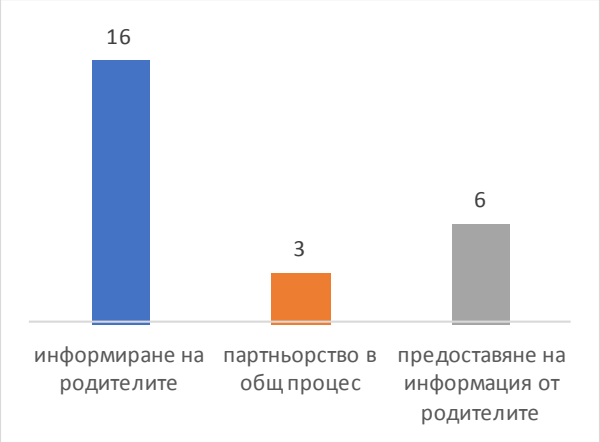

Графика 2 Степени на родителско участие според професионалистите

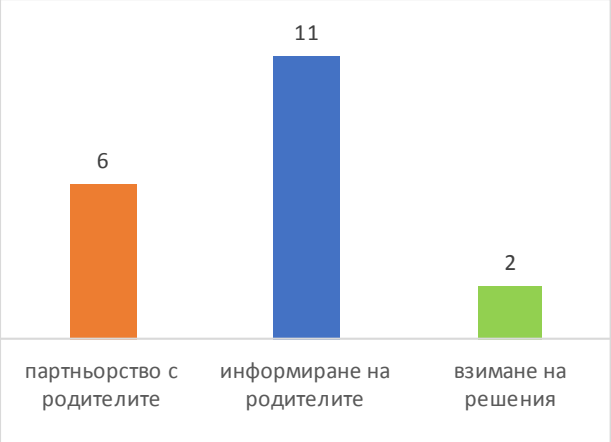

Родителите и професионалистите споделят за консултативни дейности, но те се реализират предимно при желание от страна на родителите, доколкото професионалистите предлагат и определят часове за консултиране. Не са идентифицирани други дейности, които да активират този процес (планиране на поредица от консултации, поставяне на обща цел, дефиниране на очаквани резултати).

В начина, по който професионалистите говорят за степените на участие на родителите, особено във връзка с тяхното информиране, се вижда, че понякога става дума за по-ниско ниво на участие или липса на участие, при което родителите са уведомявани и от тях се очаква съгласие, включително промяна на мнението им (Фигура 5).

Фигура 5 Степени на участие[13]

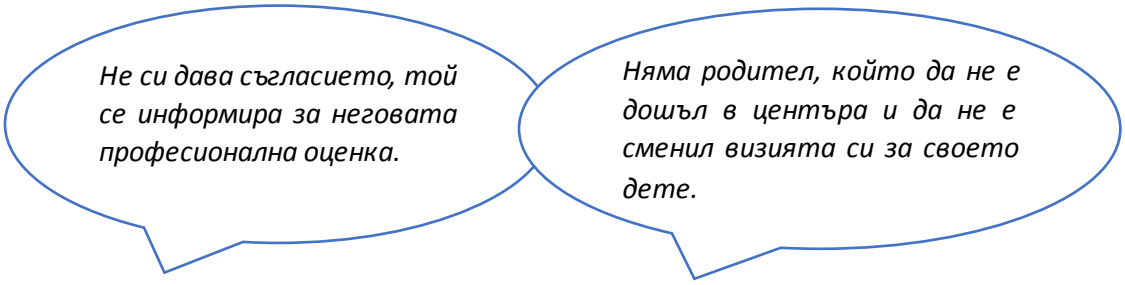

Родителите и професионалистите декларират необходимостта от непрекъсната комуникация и партньорство. Въпреки това, участието на родителите остава предимно на ниво информиране, предоставяне и получаване на информация по различни въпроси, свързани с децата им, организацията на работа. Понякога комуникацията между родителите и професионалистите се свързва с предизвикателства в разбирането и мотивирането на родителите, като това е валидно предимно за родители от уязвими групи.

[13] Фокус групи, професионалисти

4.2.3. Теми

Родителите споделят за различни теми, по които комуникират с професионалистите в центровете. Най-често обсъждат всекидневието на децата, тоест как е преминал денят им в училище, какво са правили, как са се държали, върху какво е необходимо да работят допълнително вкъщи (Фигура 6).

Фигура 6 Теми на комуникация според родителите

На следващо място сред темите на комуникация е учебното съдържание, до къде са стигнали с учебния материал, какви материали и пособия са използвали, какво са изработили, какви са постиженията на детето, кои са трудностите, върху които трябва да се наблегне, какво е останало за домашно. Честа тема на обсъждане е и развитието на детето, що се отнася до първоначалната информация за потребностите на децата, работата с външни специалисти, както и планирането на работата в центровете, методите, по които се работи и др. Друга тема, по която родителите комуникират със специалистите, са проблемните ситуации от различен характер, които възникват с поведението на детето, по медицински причини и други възникнали причини. Също така обсъждат битови и административни въпроси, свързани с житейските навици на децата, за които в ЦСОП трябва да знаят, както и с попълване на различни документи и други административни теми. По-малко обсъждана тема са различните занимания по интереси.

В хода на осъщественото проучване не са идентифицирани значими разлики между мненията на майките и бащите по отношение на комуникационните теми и взаимодействие с професионалистите в центровете. Наблюдава се известен превес на ангажираност на бащите с теми, свързани с организация и логистика, но разликата не е значима. В този смисъл, темите и съдържанието на общуването им с центровете зависи

по-скоро от родителската им роля, свързана с това да бъдат в подкрепа на своите деца и да се грижат за тях.

Значително по-кратък е списъкът с теми за комуникация, за които професионалистите споделят (Фигура 7). Водещо място сред тях е темата, свързана с развитието на детето, като най-често става дума за първоначалната информация, предоставяна от родителите за това какви методи на работа са най-подходящи за детето, какви са потребностите му, върху какво трябва да се наблегне при работата с него, какви са медицинските особености и др. На следващо място са всекидневните въпроси, които се обсъждат, такива са ежедневните дейности, поведението на детето, участието му. В допълнение, професионалистите споделят за комуникация с родителите във връзка с проблемни ситуации, възникнали с децата.

Фигура 7 Теми на комуникация според професионалистите

Споделянето на по-малко теми за комуникация от професионалистите показва тяхното разбиране за ролята им на предоставящи информация и получаващи информация, доколкото учебното съдържание, както и битовите и административни въпроси те възприемат като собствена работна задача.

Прави впечатление, че нито професионалистите, нито родителите отбелязват теми, свързани с родителските умения, собствените потребности на родителите и начина, по който постигнатите резултати от професионалистите се продължават в семейна среда. В този смисъл, самоподготовката и продължаване на работата за развитие на уменията на децата в семейна среда присъства, но по-скоро като поставяне на задачи, отколкото като процес на развитие на родителските умения.

4.3. Ориентираност към резултата

4.3.1. Цели и дейности на ЦСОП

Професионалистите разбират целта на работата в ЦСОП предимно като подготовка за самостоятелен живот, като не се мисли за образователните цели сами по себе си, а във връзка с формирането на умения за независимост. От тук и основните функции на центровете, според тях, са: взаимодействие с институциите, образователна функция, психолого-педагогическа функция, работа с родителите. Прави впечатление, че те дефинират, както основни функции, свързани с работа с децата, тяхното обучение и развитие, така и работа с техните родители. Осъществяването на тези функции и постигането на тези цели се обезпечава чрез разнообразие от дейности, водеща роля сред които са образователните, но и дейности, свързани с интересите на децата: творчески дейности, екскурзии, спортни и други мероприятия, както и развитието на професионални умения, насочващи към реализацията на децата след завършване.

Родителите, от своя страна, също свързват работата в ЦСОП с образователната подкрепа, която получават техните деца, сред които речево развитие, двигателно развитие, концентрация. Те изглеждат наясно със степента и вида на затрудненията и заболяванията на децата си. Сред целите на ЦСОП обаче, те посочват също формирането на умения за самостоятелност, както и подкрепяща среда за децата, възможност да се социализират и да общуват с връстници в защитена среда (Фигура 8). Тук неизбежно те правят сравнение с предходен опит в общообразователните училища, където според тях средата не е подходяща за техните деца, моделът на работа не е достатъчно ефективен, налице е стигма и неприемане от страна на другите деца.

Фигура 8 Цели на работа в ЦСОП

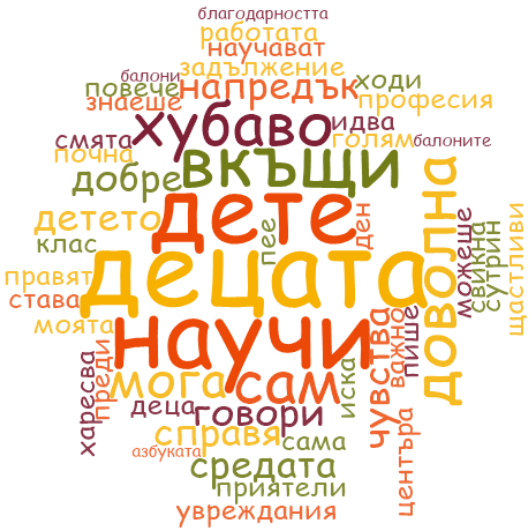

Работата в ЦСОП родителите оценяват положително, тъй като за тях това представлява възможност за пълноценно обучение за децата им. Сред факторите, които допринасят за това, те посочват уменията на професионалистите, малките групи, гъвкавия подход,

индивидуалното внимание, възможностите за по-близки взаимоотношения. Родителите идентифицират основно потребностите на децата, свързани с организацията на работа, така че да се осъществява ефективно обучение, да се увеличи работата със специалисти, както и да се улесни достъпа до сградите, да се подобри материалната база.

Част от тях споделят и за собствените си предизвикателства, свързани с възможността им да работят, съответно да се грижат за децата си целодневно, да имат социални контакти, да се справят със стигмата спрямо техните деца, както и с поведението на децата вкъщи, осигуряване на занимания по интереси и възможности за развитие във времето, в което не са в училище. Прави впечатление доверието, с което родителите се отнасят към капацитета на професионалистите да се справят с развитието на техните деца, във връзка с конкретните затруднения.

4.3.2. Очаквани резултати от осъщественото взаимодействие

Данните от споделените мнения на родителите показват, че тяхната идея за комуникация с центъра е свързана със знанията и уменията на техните деца, доколкото децата са приети в центровете, получават възможности за развитие на умения за самостоятелност в степента, в която могат. Очакванията на родителите са свързани с развитието на децата и стигат до професионалната подготовка (Фигура 9).

Фигура 9 Очаквания на родителите[14]

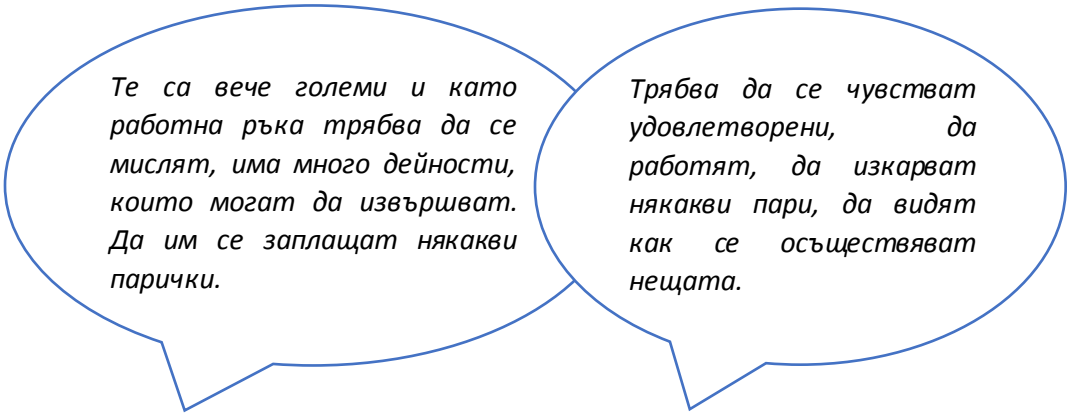

В този смисъл, очакваният резултат от взаимодействието с училището за тях е подкрепа за децата им в по-голяма степен, отколкото подкрепа за тях самите. Това е резултат от влияние на предходния им опит и ролята на центровете като помощни училища, като някои от тях не идентифицират голяма разлика. Запитани конкретно за нуждата от подкрепа и обучение, свързани със собствените им умения, те са позитивно настроени към такива възможности, но по-скоро си ги представят индивидуално, по теми, които ги вълнуват.

[14] Фокус групи, родители

Позицията на професионалистите е подобна на тази на родителите. Тяхното разбиране за резултати също стига до развитието на децата, получаване на умения и възможност за самостоятелност. Те се стремят да изграждат общност и подкрепяща мрежа с децата след напускане на ЦСОП. Комуникацията и взаимодействието с родителите се явява средство по пътя към постигане на тези цели.

5. ИЗВОДИ И ПРЕПОРЪКИ

5.1. Изводи

ЦСОП осъществяват редица дейности и имат функции, както свързани с развитието на знания и умения на децата със специални потребности, така и свързани с подкрепа и обучение за семействата на децата и учениците.

Проучването идентифицира модел на взаимодействие между професионалистите и родителите, който има елементи на подкрепа и обучение, но те по-скоро са свързани с възпроизвеждане на училищен модел. Сред основните форми на това взаимодействие обаче, намират място и нови подходи, различни от училищния модел, сред които са индивидуалните консултации със специалисти, родителски часове по интереси, работилници за родители, както и комуникация във връзка с планиране на работата с децата. Налице е и усилие за разширяване на кръга на участници в това взаимодействие. Спецификата на потребностите на децата, които посещават центровете, предполага включване на различни специалисти, включително и външни, и налага това да се осъществява взаимодействие, макар и по-често през родителя, с тези специалисти. Тази организация на работа обаче не е съпроводена с ясен модел, с цели, задачи, разпределение на отговорности в екипа и място за реализиране на тези форми. Все още преобладават неформалните модели на комуникация, които се осъществяват от всички навсякъде в училищните сгради.

По отношение на процеса и съдържанието на това взаимодействие, прави впечатление преобладаващият индивидуален подход за сметка на обучителен и терапевтичен подход, които се срещат по-рядко. От тук и степените на участие на родителите са на по-ниските нива от „стълбата на участие“[15] – информиране и консултиране (Фигура 10). Родителите получават и предоставят информация за техните деца, участват в консултативен процес, макар и рядко, дават и получават обратна връзка. Налице е стремеж към осъществяване на партньорски взаимоотношения и повишаване нивото на участие на родителите в процеса на планиране и вземане на решения относно развитието и бъдещето на техните деца, но те се идентифицират по-рядко и по-скоро са успешна практика, отколкото модел, който се прилага системно.

[15] https://councilfordisabledchildren.org.uk/sites/default/files/field/attachemnt/parent_participation_proffs.pdf

Фигура 10 Стълба на участие

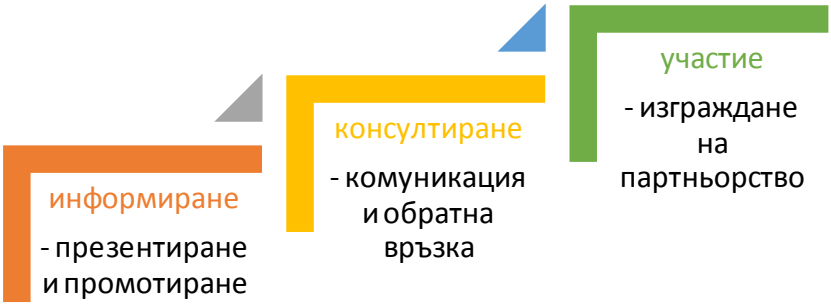

Професионалистите споделят значително по-малко теми на комуникация в сравнение с родителите, насочени предимно към проблеми и предизвикателства, свързани с развитието и поведението на детето, което предполага, че се запазва „властовата“ роля на професионалистите. Въпреки че декларират желанието за партньорство с родителите, те предимно им предоставят информация по теми, за които ги питат. В този смисъл, сравнението със заложеното в нормативните документи показва, че нивата на участие, свързани със запознаване и информиране се реализират, доколкото консултативният процес е все още в начален етап и не е свързан с общуване и подкрепа на социалното включване на децата, както и до възможностите за професионално обучение и последваща професионална реализация.

Целта на взаимодействието между родители и учители и от двете страни се разбира предимно като свързана с развитието на детето и неговото поведение в организираната среда на центъра. Основен компонент на това взаимодействие е усилието и на двете страни съвместно да подкрепят развитието на умения за самостоятелен живот и социално включване на децата. Очакваните резултати и за двете страни са предимно свързани с развитието и постиженията на децата. Не са идентифицирани компоненти на целта и очакваните резултати, които да са свързани с развитието на уменията на родителите, което показва, че центровете все още не успяват да надскочат основните си функции, свързани с диагностична, рехабилитационна, корекционна и терапевтична работа с деца и ученици, педагогическа и психологическа подкрепа. Функциите, свързани с прилагане на програми за подкрепа и обучение за семействата на децата и учениците, са в начален етап на развитие.

Проучването предоставя възможност за идентифициране на успешни модели и проблемни области в модела на взаимодействие, който се осъществява в ЦСОП между родителите и професионалистите, представен в таблица 1.

Таблица 1 Изводи

Област	*Проблемни области*	*Успешни модели*	*Коментари*
Организация на работа	Неясно разпределение на ролите и отговорностите между професионалистите относно осъществяване на комуникация	Отворен модел на комуникация и наличие на разбиране, че взаимодействието с родителите е компонент от тяхната работа.	Отвореният модел на комуникация е добра основа за структуриране на ролите на участниците.
	Преобладават групови „училищни“ форми на комуникация.	Наличие на гъвкави иновативни групови форми на взаимодействие	Доколкото иновативните форми са резултат от инициативата на екипите, те могат да бъдат използвани за развитие и институционализиране – наличие на структура, пари, време, в които да ги осъществяват.
	Преобладават неформални начини на взаимодействие и комуникация.	Наличие на възможности за непрекъснат контакт.	Необходимо е известно структуриране в неформалната комуникация, която да е свързана с индивидуалните програми и подход към децата и родителите.
	Предизвикателства в комуникацията с родители от различни групи (уязвими групи или с по-висок социално-икономически статус)	Създаване на трайни връзки с родителите	Част от модела на комуникация е необходимо да съдържа и гъвкави подходи към родители с различен социално-икономически статус
Процес и съдържание	Рядко използване на групов подход	Индивидуализиран подход към родителите и децата	Съчетаване на подходите в система, съобразно потребностите на родителите
	Трудно постигане на високи нива на родителско участие	По-високи нива на родителско участие при иновативните форми на комуникация	Моделът на взаимодействие е необходимо да съдържа възможности за осигуряване на родителско участие,

			ориентирани към по-високите нива на стълбата
	Рядко идентифициране на теми, свързани с родителските умения за прилагане на подходи в семейна среда	Наличие на разнообразие от теми, фокусирани към развитие на децата и самостоятелност	Съдържанието на взаимодействието трябва да бъде ориентирано към непрекъснатост на усилията на възрастните за развитие на детето, т.е. развитие на умения на родителите и уеднаквяване на изискванията и очакванията към детето в центъра, услугите и в семейна среда.
Ориентираност към резултата	Недостатъчно ориентация към изграждане на родителски умения	Сходно разбиране за целите и очакваните резултати, във връзка с развитието на децата	Въз основа на сходното разбиране, да се развие и компонент, свързан с цели и очаквани резултати на програми за подкрепа и обучение за семействата на децата и учениците.

5.2. Препоръки

5.2.1. Препоръки от страна на професионалистите и родителите

Препоръките от страна на родителите са в няколко основни посоки. Първата е *организацията на работата в центровете* и по-конкретно формата на посещение. Родителите споделят, че биха искали децата им да могат да посещават целодневно, както и през лятото. За тях представлява предизвикателство да организират дейности за децата през времето, в което не са в ЦСОП. Част от препоръките на родителите са свързани с конкретни потребности в даден регион и център като големина на сградата, транспорт и др. На следващо място могат да бъдат посочени теми, свързани с *подкрепа развитието на децата* като гъвкавост на специалистите, необходимост от повече специалисти, които да работят с техните деца, допълнителни услуги и дейности. Във връзка с *взаимодействието с професионалистите*, родителите споделят потребности, свързани с преодоляване на стигмата и приемане на техните деца извън центровете. Това е тема, която би могла да се адресира чрез психологическа подкрепа. По отношение създаването на родителска общност, както и организирани групови форми на подкрепа, родителите

споделят положително отношение, защото ги разглеждат като възможност за социални контакти, обмяна на опит, взаимна подкрепа и развитие на умения.

Препоръките на професионалистите не са свързани с комуникацията с родители, доколкото те имат разбиране, че правят всичко, което е по силите им, за да осигурят участие. Техните предложения са свързани предимно с организационни въпроси, облекчаване на бюрократичните процедури, работа с документи, уеднаквяване на изискванията, контакт със съпътстващите услуги, взаимодействие и възможности, предоставяни от държавните институции.

5.2.2. Препоръки към модела на взаимодействие

Проучването идентифицира успешни модели във взаимодействието между професионалистите и родителите, които са резултат от инициативата и усилието на екипите на ЦСОП. В същото време, не се констатира цялостен модел, който да се прилага във всички центрове, разбира се, с необходимостта да се адаптира към потребностите на конкретните родители. В допълнение, са констатирани и проблемни области, които произтичат от етапа на развитие на центровете и не до там проучените потребности на родителите. В този смисъл, препоръките, които се отправят, са експертни и касаят компонентите на модела на взаимодействие, като представляват насока за неговото развиване.

Цели и очаквани резултати	Всички компоненти на модела трябва да са взаимосвързани в система. Добре е да бъде формулирана ясна цел, насочена, както към модела (улесняване на прилагане на различни методи и похвати, организация на работа и форми), така и на взаимодействието. Взаимодействието между родители и професионалисти трябва да бъде насочено към повишаване на възможностите за включване на родителя в подкрепата за личностното развитие на детето.
	Очакваните резултати биха могли да се декомпозират, както на различни нива (ефект, резултат, продукт), така и по отношение на участниците. Например, спрямо родителите, те биха могли да се ориентират към развиване на знания и умения в резултат от анализ на нуждите им, така че заедно със специалистите да поставят общи цели и задачи и да си разпределят отговорностите по постигането им. Спрямо професионалистите, те биха могли да се ориентират към развитие на умения за партньорство с родителите с цел подкрепа на развитието на детето.

Организация на работа	Организацията на работа трябва да води до постигане на поставените цели, да позволява структурирането на ролите и отговорностите на участниците в комуникацията.
	Трябва да бъде описана ясна структура, която да позволява използване на различни форми на взаимодействие при баланс между груповите и индивидуалните. Формите на взаимодействие би следвало да бъдат свързани с индивидуалните програми на децата, в които да бъде включена и част за подкрепа на родителите като по този начин се осигури системен подход към семейството и постигане на целите от плана.
	Формите на взаимодействие трябва да предлагат различни гъвкави подходи към родителите, които да зависят от индивидуалните им потребности, идентифицирани чрез анализ на нуждите и отчитащи особеностите на семейната среда като социално-икономически статус, етнос, брой деца в семейството, брой членове и др.
Процес и съдържание	Моделът трябва да предлага многообразие от подходи, имайки в предвид различния социално-икономически статус на родителите и различните потребности, които трябва да се идентифицират. Добре е да бъдат включени подходи, свързани с развитие на практически умения на родителите, както и психологическа и емоционална подкрепа.
	Необходимо е да се развият форми, които да позволяват родителите да инициират сами или чрез своя общност провеждането на различни занимания, дейности по интереси, включването на различни специалисти, да се превърнат в "консултативен орган".
	По отношение на съдържанието е важно да присъстват теми, свързани с развитието на уменията на родителите, независимо дали в индивидуален или групов формат, не реактивно при възникнал проблем, а в перспектива и превантивно във връзка с поведението на децата.

6. ПРИЛОЖЕНИЯ

6.1. Приложение 1

Таблица 2 Списък на ЦСОП, в които е проведено проучването

№	*Институция/организация*	*Директор*
1	ЦСОП „Св. Паисий Хилендарски“ - Благоевград	Магдалена Ковачка
2	ЦСОП Велинград	Елена Канлиева
3	ЦСОП „Академик Тодор Самодумов“ – Нова Загора	Радостина Иванова
4	ЦСОП "Петко Рачев Славейков" - Плевен	Милен Наков
5	ЦСОП Лозенец - София	Христина Владимирова

6.2. Приложение 2

Ръководство за интервю с професионалисти

I.	**Въведение**

- Поздравяване и представяне на водещия
- Представяне на целта на проучването и метода на работа
- Представяне на информация относно начина на водене на бележки и продължителността на дискусията
- Представяне на участниците – участниците се канят да се представят: име, професия и професионален опит в сферата

II.	**ЦСОП**

- Участниците се подканят да опишат структурата на екипа. Колко професионалисти работят в училището? Дали те са достатъчни, за да работят индивидуално? Има ли специалисти, които липсват?
- Участниците се подканят да разкажат за работата си. С колко деца работят? Какви са потребностите им (образователни, социални, взаимоотношения с връстници, възрастни, емоционални и др.)?

III.	**Модел на взаимодействие**

- Може ли потребностите на децата да бъдат посрещнати само от професионалистите в ЦСОП? Кои са другите важни участници в процеса на подкрепа на децата и посрещане на нуждите им?
- Дали е важно взаимодействието с родителите? Необходимо ли е то? Какво означава според тях ЦСОП да взаимодейства с родителите? Приканват се да дадат конкретни примери.
- Участниците се подканят да помислят и разкажат за това дали и как обсъждат екипно работата си с деца и родители. Как се вземат решения по отношение на работата с деца и родители?

- Дали родителите участват в работата на центъра? Как се осигурява това участие? Какви са формите на участие?
    - Имат ли срещи? Какви са темите на срещите?
    - Има ли други форми на комуникация освен срещи? Ако да, какви са точно (празници на училището, съвместни екскурзии, пикник), да разкажат за тях.
- Колко често се случва? По какъв точно начин? Подканят се да дадат примери.
- Участват ли родителите в процеса на оценка на потребностите и планиране? По какъв начин конкретно? Например, водещо ли е тяхното мнение при оценката на потребностите или ролята им е по-скоро съгласувателна?
- Кой взема финално решение относно детето, неговото развитие, индивидуална подкрепа, ползване на услуги и др.?

III. Качество на подкрепата за деца и родители

- Участниците се подканят да разкажат за основните постижения в работата си с родителите. Какво ги кара да се гордеят? Какво им е помогнало да постигнат успехи?
- Участниците се подканят да разкажат за основните трудности при работа с родителите. Какво им пречи да постигат успехи?
- Участниците се подканят да разкажат за собствените си потребности като професионалисти във връзка с работата с родители? Какви са основните им въпроси?

III. Заключителна част

- На участниците се предлага да разкажат или представят друга информация и теми, които не са засегнати.
- На участниците се предоставя възможност да направят препоръки по отношение на модела на взаимодействие и др.

Ръководство за фокус групи с родители

I. Въведение

- Поздравяване и представяне на интервюиращия
- Представяне на целта на изследването и метода на работа
- Представяне на информация относно начина на водене на бележки и продължителността на дискусията
- Представяне на участниците – участниците се канят да се представят: структура на семейството, брой и възраст на децата, специфични образователни потребности на децата, заетост на членовете на семейството, интереси, ползване на услуги – медицински, социални, образователни и др.

II. Основни потребности на родителите и техните деца

Потребности

- Участниците биват помолени да опишат/разкажат за основните си потребности като родители. Какви са основните им въпроси? С какви трудности се сблъскват? Кои са най-трудните моменти?
- Участниците биват подканени да опишат своята гледна точка за образователните потребности на техните деца. От каква конкретно образователна подкрепа се нуждаят? Накратко да опишат пътя в образователната система на тяхното дете.

III. Модел на подкрепа в ЦСОП

- Участниците се подканят да разкажат за ЦСОП, в който детето им се обучава. Подканят се да разкажат за начина и формите на подкрепа, която получават децата от ЦСОП. Например как протича един учебен ден за тяхното дете. В колко часа излиза от дома си? Как стига до училище, какъв транспорт ползва?
- Знаят ли как протича след това денят на детето им като програма? Какво учи, дали си почива, храни, какви други дейности има, с какви професионалисти работи? В колко часа и как се прибира детето? Как се чувства след заниманията?

IV. Модел на взаимодействие с учителите/професионалистите

- . Участниците се подканят да кажат какви са техните асоциации с думите *подкрепа и взаимодействие с ЦСОП*. Чувстват ли се приети в ЦСОП?

- Участниците се подканят да разкажат за подкрепата, която те самите получават от ЦСОП. По какви теми конкретно:
  - за детето и неговите образователни постижения
  - за детето и неговото развитие
  - за тях самите като родители
- Колко често и под каква форма се срещат с учителите?
  - Например имат ли срещи?
  - Къде се осъществяват те? Кой присъства?
  - Планирани ли са срещите предварително? Знаят ли за какво ще говорят?
  - Чия е инициативата? Вземат ли решения и как се изпълняват тези решения?
  - Имат ли право да правят предложения за промяна на организацията и променят ли се нещата в следствие на такива предложения?
  - Има ли други форми на комуникация освен срещи? Ако да, какви са точно (празници на училището, съвместни екскурзии, пикник), да разкажат за тях.
- Дали знаят целите в индивидуалните планове и програми на техните деца? Дали с тях се обсъжда оценката на образователните потребности и целите?
- Имат ли организирани родителски форми – съвет, група, настоятелство?
- Как биха определили нивото на своето участие в живота на центъра? Подканят се да дадат примери. Дали ги информират, консултират или участват във вземането на решения и по какъв начин конкретно?
- Какви са предизвикателствата в комуникацията с учители/ професионалисти?
- Има ли нещо друго, което биха желали да получат като подкрепа?

V. Заключителна част

- На участниците се предлага да разкажат или представят друга информация и теми, които не са засегнати.
- На участниците се предоставя възможност да направят препоръки относно взаимодействието с професионалистите в ЦСОП.